

Het boekbedrijf onder het hakenkruis

Op de stofomslag trekt een merkwaardige illustratie de aandacht. Wat op een negentiende-eeuwse nog niet tot een stoomdrukkerij behorende drukpers lijkt, is bij nader inzien een door menskracht aangedreven snelpers. Deze met productiesnelheid te associëren aanduiding is, gezien de inspanning die de mannen van de handbediening kennelijk bij gebrek aan elektriciteit moeten leveren, misplaatst. De blanco vellen worden met de hand ingelegd door een man met een masker én een brandende kaars op zijn hoofd. Uit de copyrightpagina blijkt wat er aan de hand is. Het gaat om medewerkers van D.A.V.I.D. een afkorting die staat voor 'De Algemeene Vrije Illegale Drukkerij' in Amsterdam. De cartoon blijkt afkomstig te zijn uit *Metro* en uit 1944 te dateren. Niet vermeld wordt dat dit illegale blaadje in verband gebracht kan worden met onder anderen de schrijver Jan Gerhard Toonder en diens oudere broer Marten, de schepper van de stripfiguren Ollie B. Bommel en Tom Poes.

Eén van de samenstellers van het boek dat de prent siert is *Hans Renders*. Hij publiceerde in 2003 in nummer 13 van *TS Tijdschrift voor tijdschriftstudies* over *Metro* en drie andere 'pseudo-propagandistische tijdschriften op het breukvlak van oorlog en vrede'. De andere redacteuren van de bundel zijn de boekhistorica *Lisa Kuitert* van de Universiteit van Amsterdam en *Ernst Bruinsma*. Deze laatste heeft, zo blijkt uit de literatuurlijst, in 2005 de geschiedenis van uitgeverij Manteau gepubliceerd. Van de samenstellers en auteurs die een bijdrage aan het boek hebben geleverd, worden vreemd genoeg geen personalia gegeven. Vergeten misschien?

De ondertitel van het door *Brigitte Slangen* prachtig vormgegeven boek, met een keur aan kleurenreproducties van boekomslagen, gestoken in linnen band en dus met stofomslag, maakt alles duidelijk: *De Tweede Wereldoorlog en het boekbedrijf in Nederland en Vlaanderen*. De titel, *Inktpatronen*, doet dat niet, want inktpatronen bestonden in die tijd nog niet. Na lezing blijkt op de ondertitel ook wat af te dingen. De bundel bevat twee inleidingen: één van Hans Renders voor Noord en één van Ernst Bruinsma voor Zuid. Daarna volgen negen bijdragen over Nederlandse en vier deelstudies over Vlaamse uitgeverijen. De bemoeienis van de Duitse bezetters en hun Nederlandse handlangers met het uitgeverijbedrijf was buitengewoon ingewikkeld en voor België weer enigszins anders dan voor Nederland. De auteurs van de inleidingen maken de verschillen en overeenkomsten duidelijk. Het risico bestond dat de auteurs voor de bijdragen over de afzonderlijke uitgeverijen steeds in herhaling zouden vallen bij het verwijzen naar overheidsmaatregelen, maar de redactie heeft dit over het algemeen, maar niet steeds in alle bijdragen, vrij goed weten te vermijden.

Het lidwoord in de ondertitel wekt de suggestie van een behandeling van de gehele boekenbranche, maar dat is niet het geval. De uitgeverijen die aan de orde komen zijn: De Arbeiderspers, A.W. Bruna & Zoon's Uitgeversmaatschappij, De Amsterdamse Keurkamer, Uitgeverij Manteau, Uitgeverij Contact, Uitgeverij

Het Spectrum, A.A.M. Stols, de combinatie Allert de Lange, Boekenvrienden Solidariteit en Em. Querido, De Bezige Bij en Tjeffand en Pantheon Akademische Verlagesanstalt (voor Nederland) en Uitgeverij De Lage Landen, Uitgeverij Manteau, de combinatie De Burcht, Deutscher Verlag - Die Osterlingen, De Phalanx en La Phalange, alsmede Lannoo (voor Vlaanderen). De redactie schrijft in het woord vooraf, ervoor gekozen te hebben een aantal auteurs te benaderen voor het schrijven van een profiel van één enkele uitgeverij, met als resultaat dat 'zowel Vlaamse als Nederlandse uitgeverijen, variërend van anti-fascistisch en illegaal, neutraal, labbakkerig of collaborerend tot rabiaat nationaal-socialistisch (de revue) passeren'. Hoewel het de bedoeling blijkt te zijn, het oordeel over goed of fout - of er tussen in - aan de lezer over te laten, krijgt men toch wel voldoende beoordeling aangereikt om zich te verwonderen over het gedrag van iemand als *A.A.M. Stols*. Ook blijkt in het geval van Het Spectrum de huisgeschiedschrijver het oorlogsverleden in 1985 opgepoetst en Het Contact in een slechter daglicht gesteld te hebben. Mooi is het verhaal van de manier waarop de met zijn Nijntje zo beroemd geworden *Dick Bruna*, dan zeventien jaar, onder de indruk raakt van de detectiveschrijver *Havank* (pseudoniem van H.F. van der Kallen) die na de bevrijding in het uniform van het Britse leger bij de Bruna's opdook. In iedere bijdrage veert de lezer wel even op en dat is winst.

Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de hoofdletter K en dat gedeelte van het boek heb ik het eerst gelezen. Daarvoor had ik een speciale aanleiding. Voordat in het midden van de jaren negentig van de voorbije eeuw de eerste publicaties over die letter met een bepaalde cijfercombinatie op drukwerk uit de bezettingstijd verschenen, had ik me afgevraagd wat een en ander te betekenen had. Het herinnerde mij aan het kengetal van de telefoon in mijn jeugdjaar: in plaats van een nul draaide je eerst de K voor het kengetal en daarna het abonneenummer. De communicatiewetenschapper avant la lettre en jarenlang de (mede)eigenaar van drukkerij en uitgeverij Koninklijke Van Gorcum & Comp. in Assen, *Henk Prakke* (1900-1992) wist het antwoord op mijn vraag wel. Wegens het drukken van illegaal drukwerk belandde hij aan het eind van de oorlog nog in de gevangenis. Hij

kon dan ook precies uitleggen hoe scherp de controle tot op De Brink in Assen toe was van het Rijksbureau voor Papier en vanaf 1 juli 1943 - na een fusie met het Rijksbureau Grafische Industrie - van het Rijksbureau voor Papier, Paperverwerkende en Grafische Industrie. Met Prakke's ervaringskennis deed ik mijn voordeel bij het schrijven van mijn bijdrage aan *In stuif verzet 1940-1945*, het 'Kerstnummer' van Grafisch Nederland 1994. *Gerold van der Stroom* en *René Kruis* behandelen in hun bijdrage aan *Inktpatronen* het 'K-nummer' zo grondig en helder als men zich maar kan wensen. De misverstanden van vele jaren en even veel veronderstellingen zijn ermee uit de weg geruimd, mits onderzoekers cumulatief werken en deze kleine, maar precieze studie niet over het hoofd zien.

Van sommige uitgeverijen die in het boek voorkomen, bestaat al een monografie, van andere niet. Gezien de opzet van deze op een congres teruggaande bundel kan men er begrip voor hebben dat ze in kort bestek en soms met wat meer distantie opnieuw worden behandeld. Ook dient men te bedenken dat het met één uitzondering om literaire uitgeverijen gaat. Omdat dit boek naar één, maar misschien niet meteen meer van hetzelfde, doet verlangen, zou voor een nieuw project gedacht kunnen worden aan uitgeverijen met een meer gemengd fonds, zoals bijvoorbeeld die in Assen. De op de copyrightpagina vermelde sponsors willen misschien nog wel een keer over de brug komen om de samenstellers een nieuw boek te laten maken.

Wat betreft het bronnenmateriaal verbaast het mij oprecht dat de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak (KVB) geen toegang geeft tot dossiers, omdat daar te veel onwaarheid in zou staan (pagina 21, noot 24). Overigens geeft de auteur op diezelfde bladzijde nog de oude naam van de Koninklijke. Ook *Otto S. Lankhorst* vermeldt (pagina 212, noot 50) een weigering: voor zijn bijdrage over het Spectrum kreeg hij geen toegang tot het Archief Van Duinkerken dat nota bene in het Letterkundig Museum berust. Lisa Kuitert schrijft in haar bijdrage deze nieuwsgierig makende openingszin (pagina 180): 'Er zweeft een mysterie rond de oorlogswederwaardigheden van uitgeverij Contact.' Twee uitgeefdirecteuren zagen dat zelf vele jaren later zo. Contact rolde goed door de oorlog heen. De nog niet zo lang bestaande linkse, antifascistische, uitgeverij had juist een heel ander lot beschoren kunnen zijn. Het lijkt in sommige *case studies* wel op het geluk van de paardenmarkt: het kon de uitgeverij onder het hakenkruis zus en het kon zo gaan, waarom is niet altijd te verklaren. Behalve bij de aardgetrouwe vakbroeders die collaboreerden dat het een lieve lust was, tenzij ze hun vak niet verstonden.

Tot slot bij alle lof nog een kritische opmerking. Bij nogal wat namen die mij niet zomaar iets, maar veel zeggen, vroeg ik mij af, waarom de desbetreffende auteur niet enige biografische achtergrondinformatie heeft verstrekt. Ik denk bijvoorbeeld aan *Johan Theuniaz* (pseudoniem: Hans-Erik Clausen) die een goede vriend was van de al genoemde Prakke, totdat hij het verkeerde pad (van

Inktpatronen

DE TWEEDE WERELDOORLOG
EN HET BOEKBEDRIJF
in Nederland en Vlaanderen

Hans Renders, Lisa Kuitert en Ernst Bruinsma | red. |

het nationaal-socialisme) opging, *Helmut Salden* (de te weinig gewaardeerde boekverzorger en letterontwerper zonder computer), *Jan Nieuwenhuis* (een bijzondere pionier op het gebied van de gemeentelijke voorlichting en opleider van ondergetekende en enkele generaties journalisten in Nijmegen), de roman en toneel schrijver *Ben van Eysselsteijn* (tot diens dood een grote vriend van Prakke) en *Karel Thole*, de na de bevrijding in de marge geduwde tekenaar, maar ook ontwerper van affiches die nog steeds de aandacht trekken. Dit zijn slechts enkele namen. Ze wijzen er bovendien op dat uitgeverijgeschiedenis noodgedwongen gepaard gaat met een andere vorm van *name dropping* dan wat daaronder eigenlijk verstaan dient te worden.

Joan Hemels

Hans Renders, Lisa Kuitert en Ernst Bruinsma (red.), *Inktpatronen. De Tweede Wereldoorlog en het boekbedrijf in Nederland en Vlaanderen*, 432 blz., De Bezige Bij, ISBN 9023419480, 39,90 euro.